

кого національного університету внутрішніх справ: зб. наук. праць. – 2009. – № 1. – С. 213–222.

14. Грамматчиков М.В. Судимость: исторический, уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. Наук : спец.12.00.08 «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М.В. Грамматчиков. – Красноярск, 2002. – 24 с.

ОСТАШЕВСЬКА О. А.,
ад'юнкт кафедри кримінального права
(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 343.53+343.9

ПЛАТІЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена вивченню правових засад використання платіжних інструментів в діяльності платіжних систем в Україні, а також визначенню місця відповідних понять в кримінальному праві України.

Ключові слова: кримінальне право, платіжна система, платіжний інструмент, документ на переказ, електронний платіжний засіб.

Статья посвящена изучению правовых основ использования платежных инструментов в деятельности платежных систем в Украине, а также определению места соответствующих понятий в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: уголовное право, платежная система, платежный инструмент, документ на перевод, электронное платежное средство.

This article is devoted to the study of legal principles in the use of payment instruments in the function of payment systems in Ukraine and to the place of the relevant concepts in the criminal law of Ukraine.

Key words: criminal law, payment system, payment instrument, transfer documents, electronic means of payment.

Вступ. Швидкий розвиток комп'ютерних технологій у світі спричиняє масштабний перехід від готівкових до безготівкових розрахунків на всіх рівнях функціонування держави. На думку Незалежної асоціації банків України, інвестиції в розвиток дистанційних каналів обслуговування дозволяють банкам підтримувати конкурентні переваги на фінансовому ринку. При цьому банки здійснюють значний обсяг інвестицій у розвиток інфраструктури обслуговування карткового бізнесу (насамперед, терміналів в торгових мережах), що сприяє підвищенню частки безготівкових розрахунків [1].

Впровадження в Україні електронної обробки інформації та комп'ютеризація всіх сфер державного функціонування сприяли появі не лише нових видів злочинів, але і виявленню нових предметів кримінального посягання. Система безготівкових розрахунків як елемент банківської системи є однією з найбільш привабливих для злочинців своєю новизною, недосконалістю законодавства в частині відповідальності за незаконні дії в

даній сфері, відсутністю технічних можливостей викриття та документування протиправних дій, недостатнім рівнем досвіду працівників органів внутрішніх справ у розслідуванні такого виду справ.

Окремі аспекти особливостей вчинення злочинів у сфері господарської діяльності розглядалися у працях таких науковців, як П.П. Андрушко, М.О. Беляєв, Л.П. Брич, В.М. Бутузов, Т.А. Бушуєва, М.С. Вертузаєв, Г.І. Вольфман, В.Д. Гавловський, Л.Д. Гаухман, Ю.В. Головльов, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, Є.Є. Дементьєва, А.Ю. Ільніцький, В.М. Киричко, О.І. Коваленко, Т.Т. Ковальчук, В.В. Колесников, Я.М. Кураш, І.І. Кучеров, Б.М. Леонтєв, Ю.Г. Ляпунов, Н.М. Ляпунова, С.В. Максимов, Л.К. Малахов, В.О. Матусевич, Ю.В. Опалинський, В.О. Навроцький, П.Т. Некипелов, М.М. Панов, О.І. Перепелиця, І.І. Рогов, А.М. Ришелюк, О.Я. Светлов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.Ю. Шестаков, О.М. Яковлев. У більшості праць питання, що стосуються відповідальності за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, розглядаються лише в окремих розділах підручників з Особливої частини кримінального права.

Функціонування платіжних систем розглядається, здебільшого, в межах банківського та фінансового права. Окремі науковці розглядають платіжні системи з точки зору кримінологічних особливостей вчинення злочинів даного виду. Але чинне кримінальне законодавство не дає відповіді на певні питання, що виникають у зв'язку з вчиненням злочинів щодо платіжних систем, платіжних інструментів та з їх незаконним використанням у злочинних цілях, а тільки розширяє межі для більш детального та ґрунтового вивчення даного напрямку як частини злочинів у сфері господарської діяльності.

Постановка завдання. Головною метою цієї роботи є дослідження поняття «платіжний інструмент», визначення його місця в теорії кримінального права як предмета вчинення злочину.

Результати дослідження. В процесі формування та розповсюдження безготівкових розрахунків з'являється таке поняття, як «платіжна система», як спосіб реалізації цих розрахунків. Метою створення платіжної системи є скорочення обігу грошової маси. Це тягне за собою зменшення витрат на випуск, обслуговування, інкасацію та утилізацію паперових грошей.

Запровадження миттєвих електронних платежів впливає майже на всі основні галузі не лише економічного, але і соціального та побутового життя суспільства: підприємства громадського харчування, аптеки, заклади торгівлі та сфери послуг, підприємства зв'язку, підприємства транспорту, навіть заклади дошкільної освіти надають можливість здійснювати оплату через системи електронних платежів. Враховуючи такі перетворення, платіжні системи набувають значного поширення у сфері економічної діяльності країни, що, в свою чергу, тягне за собою і поширення злочинності у цій сфері, створюючи реальну загрозу для фінансової безпеки країни.

Втручання в діяльність банківських установ, спроби спрямувати чужі грошові кошти на власні потреби чи вилучити їх шляхом маніпуляцій із платіжними картками, документами на переказ чи іншими засобами доступу до банківських рахунків посягають на авторитет держави, руйнують умови спокою в суспільстві [2, с. 4]. Платіжні системи, які поступово займають передові позиції в суспільному житті, також стали активно використовуватись і кримінальними елементами.

Приймаючи до уваги виникнення нових напрямів злочинних посягань, у 2001 році Верховною Радою України приймається новий Кримінальний кодекс, у якому з'являються принципово нові статті у порівнянні з кодексом 1960 року. У попередньому КК України спеціальної норми про відповідальність за незаконні дії із засобами доступу до банківських рахунків не було. За наявності підстав ці дії могли кваліфікуватись як

шахрайство або інший злочин проти власності, посадовий підлог або підробка документів [3, с. 77].

Намагаючись не відставати від здобутків сучасних технологій, враховуючи нововведення у банківській сфері, у ст. 200 КК України 2001 року встановлюється відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення.

Аналізуючи статтю 200 КК України необхідно звернути увагу на розбіжність між назвою та диспозицією даної статті. Вказана стаття має назву «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення». В той же час диспозиція даної статті викладена таким чином: «Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ, платіжних карток або їх використання чи збут, а також неправомірний випуск або використання електронних грошей». Відразу виникають питання: чому в диспозиції не згадується про незаконні дії з обладнанням для виготовлення документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків; чому відсутнє визначення такого обладнання й не названі пристрої та їх ознаки, за якими ці пристрої можна віднести до такого обладнання?

Таким чином, ми бачимо, що назва ст. 200 КК України охоплює більш широке коло злочинних дій, має ширший зміст ніж диспозиція цієї ж статті. Відповідно, у диспозиції предмет злочину вказано вужче, ніж його сформульовано в назві статті. Оскільки законодавче формулювання статті Кримінального кодексу не повинно допускати двоякого її трактування, то дану розбіжність необхідно вирішувати, шляхом внесення змін до статті. Важливим питанням, яке може постати під час вирішення такої невідповідності, є наступне: чи доцільно буде включати поняття «обладнання для виготовлення документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків» у диспозицію ст. 200 КК України?

Наприклад, М.М. Панов розглядає обладнання для виготовлення підроблених документів на переказ, платіжних карток та інших засобів доступу до банківських рахунків як засіб вчинення злочину. Вчений не вважає обладнання у даному випадку предметом злочину. Він пропонує виключити з назви ст. 200 КК вказівки на незаконні дії з обладнанням для виготовлення платіжних засобів [2, с. 76].

О.О. Дудоров вважає, що оскільки на відміну від назви статті КК у її диспозиції обладнання для виготовлення засобів доступу до банківських рахунків не згадується, а тому самостійним предметом даного злочину воно не визнається. Дії із вказаним обладнанням за наявності до цього підстав можуть розглядатись як готування до підробки засобів доступу до банківських рахунків і кваліфікуватись за спрямованістю умислу за ст. 14, ст. 200 КК [3, с. 77].

Можна погодитись з О.О. Дудоровим у тому, що таке обладнання не може бути самостійним предметом злочину. Проте вважаємо, що у санкції ст. 200 КК повинно бути вказано як обов'язкова міра покарання конфіскація такого обладнання (у разі його виявлення) з метою припинення злочинних дій та для уникнення подальшого виготовлення підроблених засобів доступу до банківських рахунків.

Постає важливе питання щодо визначення понять «платіжна система» та «платіжний інструмент», оскільки не існує їх однозначного тлумачення. В кожній галузі права дані поняття розглядаються з точки зору своєї системи знань, наприклад, фінансове та банківське право розглядають вищенаведені поняття з точки зору платіжно-розрахункових відносин, а кримінальне право розглядає дані поняття як предмет вчинення злочину.

При розгляді ст. 200 КК України необхідно звернути особливу увагу на те, що у ній не сформульоване визначення всіх предметів злочинів, які в ній застосовуються. Так, диспозицією вказаної статті предметом даного злочину названі: документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків, електронні гроші. Однак в статті дається тлумачення лише поняття документа на переказ. Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» документи на переказ і платіжні картки віднесено до платіжних інструментів, тому необхідно розглянути дані поняття, що сформульовані в профільному Законі, для встановлення правильного їх тлумачення, з'ясування їх місця у кримінальному праві.

З набранням чинності Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 5 квітня 2001 р., було сформоване таке визначення платіжної системи – «це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів». Проведення переказу коштів, тобто забезпечення руху певної суми коштів з метою зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі, є обов'язковою функцією, що має виконувати платіжна система [4, с. 33].

Платіжна система також розглядається як набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними та організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів [5, с. 77]. Таке поняття охоплює всю процедуру здійснення безготівкових розрахунків та механізм їх реалізації.

Одне із основних завдань, яке розв'язується при створенні платіжної системи, полягає у виробленні і дотриманні загальних правил обслуговування карток, які входять у систему емітентів, проведення взаєморозрахунків і платежів. Ці правила охоплюють як суто технічні аспекти операцій з картками – стандарти даних, процедури авторизації, специфікації на устаткування, яке використовується, так і фінансові сторони обслуговування карток – процедури розрахунків з підприємствами торгівлі і сервісу, що входять до складу прийомної мережі, правила взаєморозрахунків між банками, тарифи і т. д.

Таким чином, з організаційної точки зору, ядром платіжної системи є заснована на договірних зобов'язаннях асоціація банків. До складу платіжної системи також входять підприємства торгівлі і сервісу, що утворюють мережу точок обслуговування. Для успішного функціонування платіжної системи необхідні і спеціалізовані нефінансові організації, що здійснюють технічну підтримку обслуговування карток: процесингові та комунікаційні центри, центри технічного обслуговування тощо [6, с. 15-16].

Платіжні системи певним чином є заміником розрахунків готівкою при здійсненні платежів. Відтак платіжну систему можна розглядати і як систему, за допомогою якої здійснюються електронні розрахунки між організаціями та користувачами з метою купівлі-продажу товарів і послуг, в тому числі і через мережу інтернет. Якщо вивчати платіжну систему з цього боку, то здійснення незаконних дій з різними засобами доступу до банківських рахунків можливе шляхом використання самої платіжної системи.

В умовах формування ринкової економіки найбільш розповсюдженою формою розрахунків є переказ, який реалізується за допомогою різних платіжних інструментів. В ст. 1.31 вищезазначеного Закону термін платіжний інструмент визначено так – це засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів. До платіжних інструментів належать документи на переказ та електронні платіжні засоби.

Ст. 200 КК України встановлено, що одним із предметів даного злочину є документ на переказ, під яким у кримінальному праві слід розуміти документ у паперовому або електронному виді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових

коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення, інші). Документ на переказ, згідно зі ст. 1.6 Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» – це електронний або паперовий документ, що використовується суб'єктами переказу, їх клієнтами, кліринговими, еквайринговими установами або іншими установами – учасниками платіжної системи для передачі доручень на переказ коштів. В ст. 16.1 Закону вказано, що до документів на переказ відносяться розрахункові документи, документи на переказ готівки, міжбанківські розрахункові документи, клірингові вимоги та інші документи, що використовуються в платіжних системах для ініціювання переказу.

Стаття 1.14 Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» визначає термін електронний платіжний засіб як платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ. Ст. 14.1. встановлює, що електронний платіжний засіб може існувати в будь-якій формі, на будь-якому носії, що дає змогу зберігати інформацію, необхідну для ініціювання електронного переказу.

З контексту ст. 1.19-3 та ст. 1.27 Закону вбачається, що до електронних платіжних засобів законодавець відносить мобільний платіжний інструмент (електронний платіжний засіб, реалізований в апаратно-програмному середовищі мобільного телефону або іншого бездротового пристрою користувача) та платіжну картку (електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором). Платіжна картка також є предметом злочину, зазначеним у ст. 200 КК України, поняття якої в кримінальному праві не має.

Ст. 200 КК України до предметів злочину віднесено також і електронні гроші. Однак роз'яснення даного терміну в кодексі також відсутнє. В ст. 15.1. Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» визначено термін електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.

Предмет злочину в ст. 200 КК України визначений таким чином: документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків, електронні гроші. При вивченні правових засад використання платіжних інструментів було з'ясовано, що фактично в ст. 200 КК України використовуються види платіжного інструмента – документи на переказ та платіжна картка, підвид електронного платіжного засобу. При цьому до останнього крім картки належить ще і мобільний платіжний інструмент. Але стаття 200 КК України не використовує такий термін, як електронний платіжний засіб. Тому визначення предмету злочину ст. 200 КК України необхідно уточнити, оскільки воно не відповідає профільному Закону «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Це ускладнює визначення предмета злочину, в зв'язку з чим виникають певні питання при кваліфікації злочинів, що вчиняються з використанням платіжних інструментів. Також у кримінальному законодавстві не роз'яснюється зміст поняття інших засобів доступу до банківських рахунків, а визначення поняття платіжної системи в теорії кримінального права взагалі відсутнє.

З огляду на зазначені обставини вбачається поступове розширення меж злочинних посягань на платіжні інструменти як предмет злочину в кримінальному праві. Платіжні системи також зазнають значних збитків від незаконного втручання в їх діяльність не лише шляхом проникнення через комп'ютерні мережі, але і шляхом незаконних дій з до-

кументами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима.

Висновки. До предмету злочину ст. 200 КК України необхідно віднести платіжні інструменти, які охоплюють своїм визначенням документи на переказ, платіжні картки та мобільні платіжні інструменти згідно з Законом «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Також необхідно роз'яснити у подальших наукових дослідженнях значення для кримінального права вищевказаних предметів, а також електронних грошей та інших засобів доступу до банківських рахунків.

Для українського суспільства такі явища, як платіжні системи, платіжні інструменти, електронні перерахунки та електронні гроші, відносно нові, тому законодавча база, включаючи і норми кримінального права, виявилась неготовою до такого стрімкого розвитку сфери злочинності, в якій використовуються платіжні інструменти та електронні платіжні системи. Саме тому важливим на сучасному етапі розвитку законодавства є точне визначення одних і тих самих понять для різних галузей права, приведення їх у відповідність один до одного.

Враховання вищезазначених питань є необхідним для уникнення складнощів у документуванні, спірних питаннях при кваліфікації, для забезпечення кримінально-правової протидії злочинам, вдосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за злочини, вчинені з використанням платіжних інструментів.

Список використаних джерел:

1. У 2013 році кількість активних платіжних карток зросла на 7,6% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vcourse.ua/ua/business/kolichestvo-aktivnykh-platezhnykh-kart-vyroslo-na-7-6.html>.
2. Панов М.М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / Панов М.М. – Х. : Право, 2009. – 184 с.
3. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія / Дудоров О.О. – К. : Юридична практика, 2003. – 924 с.
4. Система електронних платежів : навчальний посібник / В.М. Бутузов, Н.А. Буличева, О.А. Кузьменко та ін. – К. : ТОВ «Три К», 2013. – 293 с.
5. Казначейська система : підручник / Юрій С.І., Стоян В.І., Мац М.Й. – Тернопіль, 2002. – 394 с.
6. Пиріг С.О. Платіжні системи : навч. пос. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

